

Teýmirleň mongol hökümdarymy?

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Teýmirleň mongol hökümdarymy? TEÝMIRLEÑ MONGOL HÖKÜMDARYMY?

Şumat siz: «ýurdumyzyň şunça meselesi barka, Teýmirleňden söz açmagyň wagtymy?» diýmegiňiz mümkin. Aýny wagty... Çünki...
A.Jelal Binzetiň «Muzeýdäki suratyň uzyn hekaýaty» makalasynda («Cumhuriyet» gazeti, 02.09.2019 ý) Ankaranyň Döwlet

şekillendiriş sungaty we heýkeltaraşlyk muzeýinde rus suratkeşi Wasiliý Wasilýewiç Wereşaginiň (1842-1904) elinden çykan «Teýmirleňiň mazary» ýagly suratyndan söz açylanda: «Mongol hökümdary Teýmirleňiň Samarkantdaky kümmedinde Gündogar eşikli kişileriň hormar bilen baş egip duran pursatynyň şekillendirilen eseri» diýen söz ulanylypdyr. Awtor bu eseriň Ankarada peýda bolşunyň hekaýatyny-da ýazypdyr: «*Rus muzeýinden çykarylyp, Ankara näme sebäpli getirilendigi gyzyklandyrma döredenokmy-ka? Russiýadaky eseriň Ankara gelşiniň maglumaty bar. Şular ýaly gymmatly kartinanyň ýurdumyza ugradylmagy nämäniň nämedigini diýseň aýdyň görnüşde düşündirýär diýip pikir edýärim.*

Respublikamyzyň gurlan ilkinji ýyllarynda SSSR bilen dörän ikitaraplaýyn dost-doganlyk gatnaşyklary wagtynda Ankara ugradylan adatdan daşary we doly ygtyýarly ilçä Aralowyň Leninden Gazy Mustapa Kemala ýollan ýörite sowgady hasaplanýar.»

Awtoryň Lenini götergilemesi aýry gep. Eger muny Lenin ugradan bolsa, näme üçin Teýmirleňe degişli surat Mustapa Kemala sowgat edildikä? Awtoryň gürrüňi Teýmirleňiň aslynyň türk(men)digine yşarat etmeýärmä näme?

Teýmirleň mongol hökümdarymy? Türkiýede (ýagny türk ýurdunda!) «Türk» diýlende, käbirleriniň* ýüzünde tisginme alamaty duýulýar. Awtor şolar ýalylaryň bardygy üçin ýöriteläp «mongol hökümdary» diýdimikä?

Çeşmelere salgylanmasam bolmaz. Jikme-jik maglumatlar Nergişan Tekiniň «Emir Teýmir» kitabynda («Kariyer Yayınları» neşirýaty) bar.

Ahmet Zeki Welidi Togan, «Emir Teýmirleňiň şejeresi boýunça seljerme» makalasynda Teýmirleňiň nesil daragty hakynda jikme-jik maglumaty berýär we onuň Çingiz hana birikýän zynjyryny görkezýär. Ol Emir Teýmirleňiň nesebiniň (aňyrsynyň) Çingiz hana birikýändigini ýazýar.

Teýmirleň on ýaşyndaka ene-atasy ony Şamdan Samarkanda äkiden (soňra Osmanlynyň çäklerine girýär).

Ibn Arapşa (1388-1450), «Ajaibul-Makdur» kitabynda: «Temir kelimesi türkçede «demir» diýmekdir. Kakasynyň ady Taragaý, kakasynyň ady Abagaýdyr... Temir sowatsyzdy, okap-ýazyp bilmezdi. Arap dilini-de bilenokdy. Pars, türki we mongol dillerini orta derejede bilýärdi.»

Müsürdäki mamlyuk hökmürowanlygy döwrüniň taryhçysy Ibn

Taňryberdi (1410-1469). «Te(ý)mir... türkçe «demir» manysyny aňladýar. Teýmirleň sapyk çagataý taýpasyndan bolan asly mongol türkdür» diýip ýazýar.

Şu ýerde olaryň ikisiniň Teýmirleňe duşmançylyk besländigini ýatdan çykarmazlyk gerek.

Taryhçylar şu maglumatlary-da berýärler:

«Teýmir barlas taýpasyndandyr. 1230-1240-njy ýyllarda mongol sypatynda tanalan baraslaryň we jelaýrlaryň aradan ýüz ýyl ýyl geçensoň Kaşgaderýa sebitlerinde ýaşaýan türki dilli taýpalaryň arasynda görkezilmegi, olaryň çaltlyk bilen türkileşme prosesinden geçendigini we dillerini üýtgedendigini görkezýär.» (Ahsen Batur).

«Çingiz hanyň we onuň mirasdüşerleri tarapyndan gurlan döwletler hanedan taýdan alanda mongolam bolsalar, raýatlarynyň agramly bölegi türki halklardy. Şonuň üçin bu döwletleriň çäginde ýaşaýan mongollar gysga wagtyň içinde türkileşdiler.» (Haýrunnisa A. Akbyýk Alan).

«Teýmirleň aslynda medresede okap bilim alandygy üçin türki diliň gündogar şiwesi bilen bile mongol we pars dillerini suwara bilipdir.» (Musa Şamil Ýüksel).

Ibn Haldun, Teýmirleň bilen Şamda duşuşypdyr, şonda dilmaçlar onuň sözlerini Teýmirleňe mongol diline terjime edip edipdirler.

Teýmirleň baradaky bu maglumaty beren awtor «mongol hökümdary» diýmän «Teýmiriler döwletiniň düýbünü tutujy» ýa-da diňe Teýmirleň diýse has dogry bolmazmydy?!

Arslan TEKIN.

06.09.2019 ý, «Yeniçağ» gazeti.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW,
Sambul uniwersitetiniň talyby. Taryhy makalalar